

Д. О. Чемшит

Севастопольський національний технічний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ КРИЗИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В ПЕРЕХІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Встановлюються основні форми прояву криз політичної участі в перехідних політичних системах. Визначається характер їхнього впливу на функціональний стан політичної системи.

Ключові слова: політична участь, перехідна політична система, функція політичної участі, криза політичної участі.

Устанавливаются основные формы проявления кризисов политического участия в переходных политических системах. Определяется характер их влияния на функциональное состояние политической системы.

Ключевые слова: политическое участие, переходная политическая система, функция политического участия, кризис политического участия.

The basic forms of crises of political participation in the transitional political systems are researched. The character of their influence on the functional status of the political system is defined.

Keywords: political participation, transitional political system, political participation, the crisis of political participation.

В останнє десятиліття динаміка розвитку перехідних політичних систем пост-радянського простору характеризувалася різними формами та обсягами політичної участі. Спостерігалися періоди зростання політичної активності, що виражалась у протестній формі, за ними йшли відносно спокійні часові відрізки, які характеризуються спадом політичної активності і використанням традиційних форм політичної участі. В Україні впродовж 2000–2010 рр. мали місце кілька періодів зростання протестної політичної активності: кінець 2000 р. – протестна акція «Україна без Кучми», кінець 2004 р. – Помаранчева революція, кінець 2010 р. – «Податковий майдан». У проміжках між позначеними періодами зростання політичної активності в Україні спостерігався спад інтенсивності політичної участі, незважаючи на те, що на такі «спокійні» періоди припадали вибори (2006 р., 2007 р., початок 2010р.). Таким чином, динаміка процесів політичної участі характеризувалася мінливістю форм і нерівномірністю її інтенсивності.

Очевидно, що форми політичної участі роблять значний вплив на політичну систему та її стабільність. Безумовно, процеси політичної участі є невід'ємною складовою демократичного функціонування політичної системи. Припускаємо, що існують необхідні обсяги політичної участі для збереження демократичної визначеності політичної системи. В той же час різка зміна інтенсивності політичної участі як у бік зменшення, так і у бік збільшення впливає на політичну систему. Такі зміни в одних випадках можуть сприяти розвитку політичної системи, коли, наприклад, коректування політичного курсу дозволяє підвищити ефективність функціонування системи. В інших випадках, навпаки, зміна інтенсивності може свідчити про кризу політичної участі зокрема, або наближення кризи політичної системи в цілому.

З викладеного випливають запитання: у чому полягає суть кризи політичної участі? Яке функціональне навантаження в рамках політичної системи несе політична участь? Які фактори обумовлюють кризу політичної участі у перехідних політичних системах? Даний теоретичний аспект політичної участі є недостатньо розробленим в рамках вітчизняної політології. Разом з тим слід зазначити, що проблематика політичної участі неодноразово ставала об'єктом дослі-

дження українських учених. Найбільш значущими уявляються роботи таких українських дослідників як В. І. Бортніков, Н. Ю. Ротар, О. І. Ткач, О. О. Чемшит та ін. У цих роботах відзначаються особливості політичної участі в перехідних політичних системах, у тому числі в Україні, однак не в повній мірі позначаються прояви криз політичної участі на рівні системного функціонування.

При визначенні суті криз політичної участі, на думку автора, необхідно відштовхуватися від функцій політичної участі. Опис даних функцій приводилося в роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників. Так, в узагальненому вигляді функції політичної участі представлені німецьким ученим М. Кааза. Проаналізувавши основні концепції політичної участі, що сформувалися в зарубіжній політичній науці, М. Кааза виділяє дві соціально-політичні ключові функції політичної участі:

- інструментальну функцію: участь використовується для вибору представника влади, а також законного розподілу влади. Така інтерпретація пов'язана з елітистською і економічною теоріями демократії, які були започатковані Й. Шумпетером та Е. Даунсом. Зосереджуючись на індивідах і соціальних групах, політична участь означає, що тільки ті, хто беруть участь, здатні зробити свій внесок у формування органів управління;

- внутрішню функцію, що виділяється в партиципаторних демократичних теоріях та підкреслює нормативне вимірювання політичної участі. Участь має значення для пошуку самовизначення людини. Саме тому П. Бахрах, К. Пейтман, Ю. Хабермас, Б. Барбер головним чином зацікавлені у збільшенні охоплення і змісту участі. Крім того, ці автори (в різкому контрасті з елітистськими теоретиками) підкреслюють вплив політичної участі на соціальну згуртованість ліберального суспільства [7].

Наведена класифікація функцій пов'язана з баченням ролі політичної участі. Якщо розуміння ролі політичної участі зводиться до її інструментальної функції, то цілком достатньо наявності формальних інститутів, що дозволяють індивідові брати участь в електоральних процедурах. Прихильники другого підходу, фокусують увагу на сутнісних характеристиках політичної участі і відзначають необхідність її фактичного розширення. При цьому зниження політичної участі бачиться ними як прояв соціальної ерозії.

Існують і інші класифікації функцій політичної участі. Системні функції політичної участі позначені в роботі української дослідниці О. М. Максимової. На її думку, політична участь: 1) є невід'ємним елементом політичної системи; 2) виражаються у «Вимогах» і «Підтримці», зв'язує «Вхід» і «Вихід» політичної системи; 3) є одним з найважливіших факторів легітимності як політичних еліт, так і політичної системи в цілому; 4) з'єднуючи соціальну і політичну систему, є процесом вираження інтересів і задоволення потреб соціальних груп і окремих індивідів [4, с. 12].

Більш широке трактування функцій політичної участі представлено в роботі іншого українського автора – Г. М. Іовчу, яка в рамках демократичної системи виділяє наступні функції політичної участі: артикуляцію, агрегацію і представництво різноманітних інтересів громадян, легітимацію політичної системи, а також соціальну інтеграцію та політичну соціалізацію населення [3, с. 527].

Синтезуючи обидва підходи до розуміння функцій політичної участі, виділимо найбільш значущі з них. По-перше, до цього переліку може бути віднесена легітимація політичної системи, оскільки за допомогою політичної участі здійснюється підтримка діючого політичного режиму влади. По-друге, політична участь є процесом, за допомогою якого відбувається транслювання інтересів різних соціальних груп та індивідів до політичних інститутів, які приймають політичні рішення. І, по-третє, виділимо не менш значущу для політичної системи функцію – рекрутування політичних еліт, а також формування каналів вертикальної мобільності в суспільстві.

Перераховані функції політичної участі підкреслюють важливість і місце політичної участі в політичній системі. Проте в різних політичних системах, в залежності від рівня їх розвитку і поточного функціонального стану, роль політичної участі неоднакова. Її роль обумовлена характеристиками політичного режиму. В стабільних демократичних системах роль політичної участі велика, оскільки громадянам надається гарантована можливість впливати на процеси функціонування політичної системи. У політичних системах, які здійснюють модернізацію, вплив політичної участі на процес прийняття політичних рішень порі-

вняно нижче і відрізняється рядом особливостей. Наприклад, у політичних системах перехідного типу, з яскраво вираженими авторитарними тенденціями можливості політичної участі значно нижче в силу того, що такі режими обмежують вплив суспільства на процеси прийняття рішень.

Визначаючи кризи політичної участі в перехідних системах, слід відштовхуватися від обсягу її функцій в демократичній системі, оскільки більшість систем, що модернізуються на пострадянському просторі, обрали демократичну модель трансформації. Це свідчить про те, що досвід політичного розвитку демократичних країн сприймається перехідними суспільствами в якості своєрідного еталона. Можна стверджувати, якщо в рамках політичної системи реалізуються найбільш значущі функції політичної участі, то цей вектор функціонування політичної системи буде сприяти її стабільності та стійкості. Що стосується криз політичної участі, в політичній науці немає їхнього чіткого сутнісного опису. Однак існують визначення політичних криз, значення яких може бути пов'язане з процесами політичної участі.

У деяких визначеннях політичної кризи знаходимо вказівку на її взаємозв'язок з політичною участю. Російський політолог В. П. Пугачов визначає політичну кризу як нездатність політичної системи в цілому або її окремих структур і елементів до змін у відповідності до нових форм політичної участі та соціально-економічних вимог населення [1, с. 102].

На похідність політичної кризи від нездатності політичної системи пристосовуватися до нових форм політичної участі вказував відомий американський учений С. Хантінгтон. На його думку, рівність політичної участі зростає набагато швидше, ніж організованість, вміння об'єднуватися: рівень мобілізації та участі є високим, а рівень організації та інституціоналізації – низьким. Звідси виникає конфлікт між мобілізацією і інституціоналізацією, що проявляється в невідповідності мас до управління, невмінні використовувати інститути влади, неотриманні очікуваних результатів від включення в політику. У результаті такі прояви стають основною причиною політичної нестабільності, дестабілізації режиму управління в країнах, що перебувають на етапі модернізації.

Криза політичної участі в контексті модернізаційних процесів розглядалась у роботах американських учених Л. Біндера і Л. Пая. На їх думку, криза політичної участі, поряд з кризами ідентичності, легітимності, проникнення і розподілу, є характерною рисою суспільств, що модернізуються. Головним чином, криза участі детермінується ступенем перетворення політично пасивного населення на активний завдяки його участі у виборах, у діяльності масових партій, громадських рухів тощо.

У сучасних умовах окремі елементи теорій модернізації втратили свою актуальність, оскільки не здатні в повній мірі пояснити причини політичних криз і затяжний характер модернізаційних процесів. На даний момент у перехідних системах пострадянського простору досягнуто рівність політичної участі і створені інститути, через які вона здійснюється, і тим не менш кризи політичної участі мають місце. Отже, пояснювальні можливості класичних теорій модернізації відносно політичних криз є слабкими.

Існують і інші підходи до визначення політичної кризи. Більш широке трактування політичної кризи представлено в «Політологічному енциклопедичному словнику». Тут даний феномен розглядається як «тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи; значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості» [5, с. 298].

Такий структурно-функціональний підхід до розуміння кризи є найбільш адекватним для пояснення криз політичної участі, оскільки автор виходить з позиції, що процеси політичної участі становлять невід'ємну складову нормально функціонуючої політичної системи. Все це дозволяє уточнити поняття політичної кризи і кризи політичної участі зокрема. Політична криза становить собою стійку дисфункцію одного або декількох елементів політичної системи. Якщо одним з таких елементів є політична участь, то криза політичної участі також може бути визначена через поняття дисфункції. Однак слід враховувати, що не всі дисфункції ведуть до кризи, а лише ті, які мають стійкий затяжний характер. Тому під кризою політичної участі будемо розуміти тривале невиконання найбільш значущих функцій політичної участі в політичній системі, що супроводжується її дестабілізацією.

Повертаючись до найбільш значимих функцій політичної участі: легітимації політичного режиму, транслювання соціальних інтересів і рекрутування еліт, розглянемо як їх виконання / невиконання впливає на стан політичної системи. Усі зазначені функції є взаємозалежними. Можливість транслювання соціальних інтересів виступає однією з передумов легітимності влади. У свою чергу, ступінь легітимності політичного режиму тісно пов'язаний зі здатністю системи сприймати соціальні вимоги і приймати політичні рішення у відповідності з ними. Неефективність політичної еліти в сукупності з відсутністю змін у її якісному складі стає причиною низького рівня довіри до неї. Тут простежується залежність між ефективністю рекрутування політичної еліти і її легітимацією з боку суспільства.

Що стосується легітимації політичної системи зазначимо, що вона може здійснюватися за допомогою як активних, так і пасивних форм політичної участі. У будь-якому випадку вони повинні виявлятися в позитивній орієнтації на політичну систему і сприяти зниженню протестного потенціалу в ній. Цей аспект відображається у самому визначенні легітимності влади. Так, на думку українського дослідника В.В. Волинця, легітимність влади становить собою специфічний, динамічно змінюваний та соціально значущий внормований порядок взаємовідносин між владою і суспільством (громадянами), який ґрунтується на визнанні громадянами чинного порядку конститутування та функціонування влади справедливим, належним, доцільним, що зумовлюється як раціональними, так і афективно-емоційними причинами і має своїм результатом готовність громадян діяти відповідно до існуючої моделі панування [2, с. 6].

Необхідно також відзначити значення пасивних форм політичної участі в перехідних політичних системах. Справа в тому, що в умовах перехідних процесів політичний протест може виражатися і в пасивних формах політичної участі, наприклад, у вигляді абсентеїзму. Дана форма нерідко свідчить про відчуження соціальних груп від політики, апатію і розчарування внаслідок недовіри до влади. В стабільних станах політичної системи абсентеїзм все частіше сприймається варіантом норми і навіть відображенням довіри до діючого політичного режиму.

За винятком зазначеної особливості пасивних форм участі, процеси делегітимації в перехідних політичних системах тісно пов'язані з протестними формами політичної участі. Що більш кризові форми приймає політична участь, то вище ступінь делегітимації політичної системи. До подібних форм політичної участі може бути віднесений весь спектр неконвенційних політичних дій.

Інша, не менш значуща функція політичної участі – транслювання соціальних інтересів, також впливає на стан політичної системи. Для підтримки стабільності політичної системи і забезпечення її розвитку необхідне ефективне транслювання соціальних інтересів, мінімальною, але не єдиною умовою якого є наявність інституційної основи.

На сьогоднішній день у перехідних політичних системах інституційна основа транслювання соціальних інтересів створена, проте стабілізація політичної системи не досягається. У багатьох суспільствах, що модернізуються на пострадянському просторі, існують політичні партії, які такими є лише формально. Політичні партії, як основний інститут транслювання соціальних інтересів, не виконують своє функціональне навантаження. В результаті політична система не сприймає більшість соціальних вимог громадян, або вони не знаходять відображення в рішеннях і діях влади. Наслідком є слабка підтримка політичної системи з боку громадян, накопичення протестного потенціалу і, як результат, пошук окремими соціальними групами нових каналів політичної участі.

Причина поглинання імпульсів політичної участі криється в нездатності більшості перехідних систем пострадянського простору ефективно розподіляти ресурси. Безумовно, така нездатність є не тільки наслідком недосконалості перехідних політичних систем, але й результатом низької ефективності економіки і її залежності від високорозвинених країн. Це свідчить про те, що криза політичної участі може бути обумовленою не тільки внутрішніми, а й зовнішніми чинниками.

У демократичних країнах політична участь виступає одним з механізмів рекрутування політичної еліти. За допомогою даного процесу здійснюється формування еліти, поповнення її новими членами. Загальновідомо, що існує два типи рекрутування політичної еліти: закритий і відкритий. Для закритого типу характерні неконкурентний

характер відбору, який здійснюється досить вузьким селектором; наявність значної кількості формальних вимог; відтворення існуючого типу політичної еліти та ін. Відкрита система рекрутування політичної еліти відрізняється конкурентним характером, оскільки відбір здійснюється широким колом осіб; орієнтацією на особисті якості кандидата; наявністю тенденції регулярного оновлення еліти та ін.

Обидві системи рекрутування становлять собою ідеальні типи і не можуть бути представлені в чистому вигляді в жодному з суспільств. Проте можна говорити про перевагу однієї з тенденцій у формуванні політичної еліти. У демократичних суспільствах переважає відкрита система рекрутування еліти, коли громадяни з різних соціальних верств мають можливість включатися в політичний процес персональним чином. Без сумніву, навіть у демократичних країнах фактичні можливості такої участі в політиці не рівні для представників високоприбуткових і низькоприбуткових груп, через відсутність у останніх необхідних якостей, наприклад освіти, досвіду роботи, знань. Відтак, у західних суспільствах переважає відкритий тип рекрутування еліти, який безпосередньо пов'язаний з певними формами політичної участі, вираженими в партійній діяльності індивіда, висуненні кандидатури на виборах до представницьких органів влади тощо.

У багатьох перехідних політичних системах, особливо з авторитарними тенденціями у формуванні влади, на практиці переважає закритий тип рекрутування політичної еліти. В цьому відношенні представляє інтерес висновок, зроблений російським дослідником Н.В. Работяжевим. Він відзначає, що «в посткомуністичній Росії існує формально відкрите рекрутування еліти, проте правляча еліта рекрутується переважно з колишньої номенклатури КПРС і осіб, пов'язаних з номенклатурою клієнтельними (або іншими неформальними) зв'язками і системою корупції. Якщо у СРСР існував єдиний шлях до еліти (через номенклатурну кар'єру), то рекрутування політичної еліти в пострадянській Росії відрізняється багатоканальністю. В той же час «неономенклатура» тримає під контролем канали вертикальної мобільності: найважливішим каналом рекрутування є система призначень на елітні посади, а система «керованої демократії» дозволяє «корегувати» результати виборів за допомогою адміністративного ресурсу. Таким чином, говорити про становлення в Росії реального відкритого типу рекрутування політичної еліти передчасно» [6, с. 43].

Виходить, що дана функція політичної участі (рекрутування політичної еліти) на практиці є атрофованою. У такому випадку доречно говорити про формування передумов кризи політичної участі. В Україні така передумова існувала на початку 2000-х років, коли в результаті Помаранчевої революції відбулася заміна правлячої політичної еліти. Тоді в українському суспільстві особливо гостро постала необхідність оновлення правлячої еліти, проте традиційні канали її формування були звужені. Для опозиційних політичних сил стала очевидною неможливість приходу до влади за допомогою конвенційних форм політичної участі. У результаті така форма кризи політичної участі послужила умовою розвитку кризи всієї політичної системи.

Як узагальнення викладеного, уявляється можливим зробити ряд висновків:

1. З наведених визначень політичної кризи випливає, що політична участь може істотно впливати на стабільність політичної системи, провокувати її дестабілізацію і стає фактором політичної кризи всієї політичної системи.
2. Безпосередньо про кризу політичної участі в політичних системах перехідного типу свідчить зміна обсягів участі. Як правило, характер і обсяги політичної участі змінюються при неефективності існуючих конвенційних форм участі. При цьому криза політичної участі може бути викликана дисфункціями легітимації влади, рекрутування політичних еліт і транслювання соціальних інтересів громадян.
3. Для запобігання криз політичної участі та подальшого зміцнення демократії необхідно створення умов для сприйняття політичною системою імпульсів політичної участі. Однією з таких умов є зміцнення партиципаторних механізмів контролю над діяльністю політичних еліт, до яких належать інститут референдуму і відкликання виборної особи виборцями (при наявності в країні мажоритарної або змішаної виборчої системи).

Бібліографічні посилання

1. Введение в политологию: словарь-справочник / Под ред. В. П. Пугачева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 264 с.
2. **Волинець В. В.** Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – політичні інститути та процеси / В. В. Волинець; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 18 с.
3. **Іовчу Г. М.** Політична участь громадян: механізм прояву соціального конфлікту чи інструмент інтеграції суспільства? / Г. М. Іовчу // Вісник Одеського національного університету. Сер. «Соціологія і політичні науки». Вип. 13. – 2009. – Т. 14. – С. 526–532.
4. **Максимова О. М.** Місце та роль неконвенційної політичної участі в функціонуванні політичних систем: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси / О. М. Максимова; Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2007. – 18 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. **Работяжев Н. В.** Механизмы рекрутирования и воспроизводства политической элиты в посткоммунистической России / Н. В. Работяжев. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/673/685/1219/003Rabotyazhev.pdf>
7. **Rosenberger S. K.** Participatory Elites? (In-)Equality of Political Participation in Austria / S. K. Rosenberger, F. Walter. – Режим доступу: <http://homepage.univie.ac.at/florian.walter/PARTEL/Homepage/Texte/Outline%20in%20quality%20of%20political%20Participation%20in%20Austria.pdf>

Надійшла до редколегії 14.05.2012 р.

УДК 327.8

Г. Г. Четверик

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Здійснюється дослідження значимості можливих кібернетичних та мережевих загроз для держави. Визначаються напрямки державної політики, спрямованої на упередження таких загроз. Описуються основні характеристики кожного з напрямків.

Ключові слова: кібернетична безпека, Інтернет, мережі, соціальні мережі.

Осуществляется исследование значимости возможных кибернетических и сетевых угроз для государства. Определяются направления государственной политики, направленной на предупреждение таких угроз. Описываются основные характеристики каждого из направлений.

Ключевые слова: кибернетическая безопасность, Интернет, сети, социальные сети.

The paper is study the significance of possible cyber threats and network for the state. Determine the areas of public policy aimed at preventing such threats. Main characteristics of each of the directions are describes.

Keywords: cyber security, Internet, networks, social nets.

Актуальність. Важливість кіберпростору для життя сучасного суспільства є очевидною, зважаючи не тільки на такі показники, як кількість користувачів мережі Інтернет та динаміка їх збільшення, але й поступове проникнення його у решту сфер людського життя. Наука, економіка, культура були першими, хто відчувли спочатку зиск від використання мережевих можливостей та технологій, а згодом – свою залежність від умов їх використання. Наразі використання мере-